

Şair-i A'zam Abdülhak Hamid Tarhan'ın ölümü üzerine yazılan şiirler**Ulaş BİNGÖL¹****APA:** Bingöl, U. (2020). Şair-i A'zam Abdülhak Hamid Tarhan'ın ölümü üzerine yazılan şiirler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları* Dergisi, (18), 124-139. DOI: 10.29000/rumelide.705543.

İnsanın mezarı cisminin gömüldüğü yer değil,
 ruhunun dolaştığı nâmütenahiliktir.
 (Şair-i A'zam Abdülhak Hamid Tarhan)

Öz

Yaşamı ve sanatı kadar ölümüyle de edebiyat çevrelerinde gündem olan Abdülhak Hamid Tarhan hakkında birçok şiir kaleme alınır. Tefvik Fikret, Rıza Tevfik, Faik Ali gibi şairler, Hamid daha hayattayken onun sanatını, dehasını, kişiliğini öven şiirler kaleme alır. 13 Nisan 1937'de vefat ettiğinde edebiyat dünyasında derin bir üzüntü yaşanır. Birçok edebiyatçı onunla ilgili düşüncelerini ve duygularını anlatan yazılar kaleme alırlar. Faik Ali, Şükufe Nihal, İbrahim Alaeddin Gövsa gibi şairler ise Hamid'in ölümünden dolayı duydukları derin üzüntüyü ifade eden birer şiir yazarlar. Ayrıca bütün yurttaki halkevlerinde Hamid'in ölümü dolayısıyla anma etkinlikleri düzenlenir. Bu etkinliklerde, çoğu edebiyat öğretmeni olan şairler tarafından Hamid hakkında şiirler okunur. Daha sonra bu şiirler halkevlerinin dergilerinde yayınlanır. Yaptığımız incelemeler neticesinde Hamid'in ölümü üzerine on altı tane şiirin yazıldığı tespit ettik. Bu şiirlerde genellikle şairin ölümünden duyulan üzüntü dile getirilir, dehası ve şahsiyeti övülür ve Türk edebiyatındaki işgal ettiği yer vurgulanır. Bazı şiirlerde Hamid, dünya edebiyatının önde gelen isimlerinden Shakespeare ve Victor Hugo gibi kişilerle mukayese edilirken bazı şiirlerde ise Türk edebiyatının en büyük şairi olarak tanıtılır. Sanat yaşamı boyunca bir kesim tarafından sürekli eleştirilmesine rağmen çoğu zaman övülen Şair-i A'zam Abdülhak Hamid Tarhan, öldükten sonra da övülmeye devam edilir. Bu çalışmanın amacı ölümü üzerine yazılan şiirlerde Abdülhak Hamid Tarhan'ın ele alınışını incelemektir.

Anahtar kelimeler: Abdülhak Hamid Tarhan, şiir, ölüm.**Poems written on the death of Şair-i A'zam Abdülhak Hamid Tarhan****Abstract**

Many poems are written about Abdülhak Hamid Tarhan, who remains on the agenda with his death as his life and art. Tefvik Fikret, Rıza Tevfik, Faik Ali are foremost poets who write poem about him. In poems which are written about him, it is generally praised his personality, works and genius. When he was dead on April 13, 1937, his death induced to deep sadness among literatis. After his death, many litterateurs wrote a paper about him. Many poets like Faik Ali, Şükufe Nihal, İbrahim Alaeddin Gövsa wrote a poetry on his death. Also, it was organized a commemoration ceremony in people's houses due to his death all over the country. In these commemoration ceremonies, poems read poetry about Hamid's death. Afterwards, this poetry was published in people's hauses magazines. We detected that sixteen poems were written on Abdülhak Hamid Tarhan's death. In these poems, it is

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Siirt, Türkiye), ulasedebiyat@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3093-1036 [Makale kayıt tarihi: 16.09.2019-kabul tarihi: 20.03.2020; DOI: 10.29000/rumelide.705543]

stressed that he is a genius and it is praised his personality and his works. In some poems, it is contrasted Hamid to Shakespeare and Victor Hugo. And, as for some poems, He is introduced as the greatest poet of Turkish literature. Although he is criticized by some people, Şair-i A'zam Abdülhak Hamid Tarhan, who is generally praised, has been praised after his death. The aim of this study is to investigate how Abdülhak Hamid Tarhan's death is handled in poems which are written on his death.

Keywords: Abdülhak Hamid Tarhan, poetry, death.

Giriş

Tanzimat Dönemi Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Abdülhak Hamid Tarhan, Türk şiirinin kabuk değiştirmesinde ciddi bir rol oynar. Şinasi ve Namık Kemal'in düşüncede yapmak istedikleri yeniliği eserleriyle gerçekleştiren Hamid'in çabaları edebiyat çevrelerinin dikkatini hemen çeker. Özellikle Rezaizade Mahmut Ekrem ile kurduğu yakın dostluk ve Namık Kemal ile olan mektuplaşması şairin matbuat âleminde tanınmasını sağlar. Henüz çok genç yaşta yazdığı *Macera-yı Aşk* piyesinin yayımlanacağını 1873'te Rezaizade Mahmut Ekrem, *Atala* çevirisinin arkasına not olarak düşürür. Ayrıca *Talim-i Edebiyat*'ta Namık Kemal'den sonra en fazla örneği Hamid'in eserlerinden verir. Rezaizade Mahmut Ekrem vasıtasıyla Hamid'in eserlerini okuyan Namık Kemal ise genç şaire yol gösterdiği gibi ondan da etkilenir.²

Abdülhak Hamid'in asıl etkisi Servet-i Fünûn edebiyatı topluluğu üzerine olmuştur, denilebilir. Servet-i Fünûn edebiyat topluluğu üyelerinin en fazla etkilendikleri ve övgüyle söz ettikleri kişilerin başında o gelir. Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif ve Faik Ali başta olmak üzere Servet-i Fünûn edebiyatı temsilcileri Hamid'den muhtelif açılardan etkilenirler. Her zaman onun eserlerinden övgüyle söz ettikleri gibi ona hücum edenlerle kalem kavgalarına girerler. Abdülhak Hamid'in *Şair-i A'zam* olarak kabul görmesinde Süleyman Nazif ve Tevfik Fikret'in rolü büyüktür. Süleyman Nazif, mektuplarında ve Hamid'in eserleri hakkında kaleme aldığı değerlendirmelerinde "Şair-i A'zam" ifadesini kullanarak Abdülhak Hamid'in bu unvanla anılmasını sağlar.³ Tevfik Fikret birkaç yazısında ve *Hâmid* adlı şiirinde şairden övgüyle söz eder. *Aveng-i Tesavir* başlığı altında çıkan *Hâmid* adlı şiirinde Şair-i A'zam'ı şöyle tarif eder:

Dehâ, ey neyyir-i esrârı füşat-zâr-ı ilhâmın,
 Senin pişânî-i Hâmid midir evreng-i ârâmın?..
 Güler, ey dâhî-i a'zam, serin fevkında ecrâmın;
 Olur meşhûd-i fikrim yâda geldikçe büyük nâmın:
 Derin bir cev-v-i lâhûti, geniş bir darbe-i şeh-per. (Tevfik Fikret, 2012: 340)

Cenap Şahabettin, zaman zaman Hamid'in dil kusurlarının olduğunu belirtse de genelde onun büyüklüğüne değinir. Faik Ali, Celal Nuri, Hüseyin Cahit, Şahabettin Süleyman, Halit Ziya gibi isimler Hamid'in dehasını ve eserlerini her fırsatta överler. II. Meşrutiyet Dönemi'nde ve Cumhuriyet'in ilk senelerinde büyük bir hayranlıkla el üstünde tutulan Şair-i A'zam'ın bir nesil üzerinde etki bırakmasında onu seven ve övenlerin katkısı büyüktür. Yenilik taraftarı edebiyat hocaları derslerinde Hamid'in

² Namık Kemal, *Kabr-i Selim'i Evvel'i Ziyaret* şiirinden etkilenmiş ve Hamid'i övmüştür. Ayrıca Hamid'in denediği Batılı tarzda şekil özelliklerini kendisi de *Vaveyla* adlı şiirinde kullanmıştır.

³ Mesela Kastamonu'da vali iken Süleyman Nazif'in Servet-i Fünûn Dergisi'nin 5 Nisan 1327 tarihli nüshasına gönderdiği mektupta şu ifadeler dikkat çekicidir: "Milletin en büyük mürebbi-i vicdânî, en münevver mürşid-i efkârî en metin sâik-i tâlisi olan şâir-i azam Abdülhak Hâmid Beyefendi hazretlerine..." (Süleyman Nazif, 1327: 531).

eserlerini öğrencilerine okuturlar.⁴ Eserlerinde istibdatta gizlinde göndermede bulunan, hürriyet, vatan ve millet sevgisini işleyen, kadın haklarına vurgu yapan Şair-i A'zam yaşadığı devirde, Batılılaşma yanlıları tarafından her zaman sempatik bulunur. Mithat Cemal Kuntay'ın şu ifadeleri genç nesillerin Hamid'e olan ilgisini açıklaması açısından dikkate değerdir:

Hamid'in kitaplarında Asur hükümdarları, Endülü's kralları hep Abdülhamid'dir. Bizim neslimiz Hâmid'i okurken onun kitaplarındaki zalimlerin isimlerini zihnen padişahın adına tercüme ederdik. Mazlumlarını memleketin zavallılarına... Hamid'in tiyatrolarında yerli zalim, yerli mazlum İskender ordularının, Endülü's saraylarının kostümlerini giyerdi. İbn Musa'da, Edalino Merkado adındaki İspanyol kadını, Türk kadınıdır. 93 Harbi'ne ağlar. (Kuntay,1937: 44)

Hamid, her ne kadar Namık Kemal gibi bir meydan adamı ol[a]mamışsa da eserlerinde anlattıkları ve yaptığı yenilikler ile Yeni Türk edebiyatında yol açıcı bir şahsiyet olarak kabul edilir. İlerleyen yaşına rağmen üretmeye ve yenilik peşinde koşmaya devam eder fakat Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde artık eskiye aittir. Esasında Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da ifade ettiği üzere “Hamid'de gelişme denen şey muayyen bir zamandan sonra durur, hatta durmakla da kalmaz gerisin geriye döndüğü olur.” (2003: 514) *Eşber, Tarık, Makber, Sahra, Belde Yahut Divaneliklerim, Ölü, Hacle* gibi eserleriyle birçok yeniliğin Türk edebiyatına giriş yapmasını sağlayan Şair-i A'zam, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi'nde öncü olmayı geride bırakır. Buna karşın edebiyat ve siyaset çevrelerinde ona karşı duyulan ilgi ve hayranlık tükenmek bir yana gündem güne daha da artar.

Genç Cumhuriyet'in getirdiği yeni fikirlerin bir kısmını Hamid'in eserlerinde görmek mümkündür.⁵ Bundan dolayı Şair-i A'zam, Cumhuriyet Dönemi'nde hiç görmediği kadar takdir edilmiş ve birçok isteği yerine getirilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Atatürk'ün Hamid'e hürmet göstermesinin etkisi çok büyüktür. 1928'de İstanbul milletvekili olarak seçilen şair, hayatının her döneminde olduğu gibi bu devirde de siyasetçilerle yakın dostluk kurmuş ve bunun getirdiği menfaatten kısa sürede yararlanmayı bilmiştir.

13 Nisan 1937 tarihinde belediyenin kendisine tahsis ettiği Maçka Palas'taki evinde bu dünyaya veda eden şairin ölümü de yaşamı ve eserleri kadar matbuat âleminde gündem olur. Atatürk'ün, İstanbul Valiliği'ne Hamid için bir cenaze merasimi düzenlemesi yönünde talimat vermesi ve yaverlerini cenaze merasimine göndermesi basının dikkatini bütünüyle Hamid'e çevirir. Öte yandan Dâhiliye Bakanı ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın halkevlerine Hamid anısına, anma toplantılarının düzenlenmesi için talimat göndermesi birkaç gün boyunca ülkenin gündeminin Şair-i A'zam olmasını sağlar.⁶

Edebiyat çevrelerinde büyük bir hayran kitlesi olan Hamid'in ölümü üzerine bazı şairler, şiiirler kaleme alırlar. Ayrıca halkevlerinde Şair-i A'zam adına düzenlenen anma toplantılarında çoğu edebiyat öğretmeni olan şairler tarafından onu öven ve ölümünden duyulan derin üzüntüyü dile getiren şiiirler

⁴ Hüseyin Cahit, hatıralarında edebiyat derslerine giren İsmail Safa'nın Hamid'in şiiirlerini öğrencilerine ezberlettiğini anlatır. bk. Hüseyin Cahit Yalçın (1975), *Edebiyat Anıları*, (haz. Rauf Mutluay), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 50.

⁵ *Eşber*'de vatan uğruna canını veren Eşber'in kişiliğinde somutlaşan düşünce Cumhuriyet'in iddialarıyla paralellik arz eder. *Tarık*'ta, *Zeynep*'te ve *Nesteren*'de benzer paralellikleri görmek mümkündür.

⁶ Şükrü Kaya imzasıyla halkevlerine gönderilen yazı dönemin gazetelerinde de çıkar. Cumhuriyet Gazetesi'nin 17 Nisan 1937 Cumartesi günü sayısında söz konusu yazı yayınlanır. Yazıda şu ifadelere yer verilir: “Büyük Türk şairi Abdülhak Hamid'in ölümü dolayısıyla her Halkevimizde 21 Nisan 937 Çarşamba akşamı tören yapılması yerinde bir vazifedir. (...) Son asır içinde Türk edebiyatında en büyük şahsiyet olarak yaşamış olan büyük ölüye karşı yapacağımız tören tafsilatını bir rapor halinde beklerim.” (Cumhuriyet Gazetesi, 17 Nisan 1937, s. 6)

yazılır. Öncelikle Hamid'in ölümü üzerine yazılan şiirleri belirtip daha sonra bu şiirlerde öne çıkan duygu ve düşünceleri tahlil edeceğiz.

şair-i A'zam'ın ölümü üzerine yazılan şiirler

Yaptığımız araştırmalar neticesinde şair-i A'zam Abdülhak Hamid Tarhan'ın ölümü üzerine on altı tane şiirin yazıldığını tespit ettik. Bu şiirlerden üç tanesi bizzat Hamid ile dostluk kuran ve onun sanatından etkilenen Faik Ali, şükufe Nihal ve İbrahim Alaeddin Gövsa tarafından yazılmıştır. Söz konusu şiirlerin yazarlarını, yayımlandıkları tarihi ve yayımlandıkları dergi veya kitabı şöyle göstermek mümkündür:

şiirin Adı	Yazarı	Yayımlandığı Tarih	Yayımlandığı Dergi veya Kitap
Hâmid ⁷	şükufe Nihal	1 Haziran 1937	Taşan Dergisi
Büyük Matem	Döl Çobanı	1 Haziran 1937	Taşan Dergisi
Büyük şair Hâmide Ağıt	Vehbi Can Aşkún	1 Haziran 1937	Taşan Dergisi
Çöken Bir Kâinat	İ. Hakkı Engin	1 Haziran 1937	Taşan Dergisi
Ölmek	Racı	1 Mayıs 1937	Gündüz Dergisi
Hamid İçin	Samim Kocagöz	1 Mayıs 1937	Gündüz Dergisi
Hamid'e	Enis Bülend Yedek	1 Mayıs 1937	Gündüz Dergisi
Hamid	Sabri Ansen	Haziran 1937	Anafarta Dergisi
Ona	Abdülkadir Işıtman	Mayıs 1937	Dıranaz Dergisi
Büyük Hamid'e Mersiye	Rıfat Necdet Evrimer	Mayıs 1937	İnan Dergisi
Hâmit İçin	Mehmet Yaşar	19 Mayıs 1937	Kaynak Dergisi
Hâmit İçin	O. Balkız	19 Mayıs 1937	Kaynak Dergisi
Büyük Matem	Faik Ali	Birinci Teşrin 1937	Marmara Dergisi
Büyük Hamid'in Arkasından	Selahattin Kutlu	29 Nisan 1937	Maraş Dergisi
Hamid'in Toprağı Başında	İ. Alaeddin Gövsa	Nisan 1937	Aclar 1966 (Kitap)
Mersiye	Necmettin Necip Esin	21 Nisan 1937	Türk Sözü Gazetesi

Hamid'in ölümü üzerine kaleme alınan şiirlerin on tanesi *Taşan* (Merzifon Halkevi), *Anafarta* (Çanakkale Halkevi), *Dıranaz* (Sinop Halkevi), *İnan* (Trabzon Halkevi), *Kaynak* (Balıkesir Halkevi), *Maraş* (Maraş Halkevi) gibi halkevi dergilerinde yayınlanır. Hamid'in öldüğü ay olan nisanda üç tane, mayısta yedi tane, haziranda beş tane, ekimde (birinci teşrin) bir tane şiir yayınlanır. On altı şiirin dokuzunun başlığında şairin ismi yer alırken, iki tanesinde *Büyük Matem* ifadesi, iki tanesinde mersiye, birinde ağıt, iki tanesinde *Büyük Hamid* ifadesi bulunur. *Taşan Dergisi'*nde yayınlanan *Büyük Matem* şiirini yazan Döl Çobanı'nın ve *Gündüz Dergisi'*nde çıkan *Ölmek* şiirini yazan Racı'nın gerçek isimlerinin ne olduğunu tespit edemedik. Yine *Kaynak Dergisi'*nde çıkan *Hâmit İçin* şiirini yazan O. Balkız'ın kim olduğu ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu şiirleri yazarlar halkevlerinin etkinliklerine katılan edebiyat öğretmenleri olabilir.

⁷ Hamid ifadesinin yazımı her şiirde farklılık arz etmektedir. Biz şiirlerin yazım ve imlasına müdahale etmeden yayımlandıkları hâlleri ile almayı uygun gördük.

Hamid'in ölümünün ardından şiir kaleme alan Şükufe Nihal, İbrahim Alaeddin Gövsa ve Faik Ali dışındakiler pek tanıtmış şahsiyetler değildir. Ayrıca romancı olarak Türk edebiyatında isim yapmış olan Samim Kocagöz'ün Hamid'in ölümünün ardından şiir kaleme alması dikkat çekicidir.

Şair-i A'zam'ın ölümünden duyulan üzüntü

Abdülhak Hamid Tarhan ölmeden önce Maçka Palas'taki evi son yıllarda birçok edebiyatçının misafirlğe gittiği, edebiyat sohbetlerinin yapıldığı ve Şair-i A'zam'ın şiir dehasından feyiz almaya çalışanların uğradığı bir yer olmuştur. Eşi Lüsyen Hanım ile birlikte misafirlerini çarşamba günleri ağırlayan şairi Necip Fazıl'dan Fazıl Ahmet'e, Alaeddin İbrahim Gövsa'dan Şükufe Nihal'e, Mithat Cemal Kuntay'dan İsmail Hami Danişmend'e kadar birçok tanınmış sima sık sık ziyaret eder. Öbür yandan basın sürekli şair ile mülakatlar gerçekleştirerek yaşamı, evlilikleri ve aşkları hakkında magazinsel haberler yapar. Ömrünün son demlerinde popülerliği giderek artan yaşlı Hamid'in ölümü onu sevenler arasında büyük bir üzüntü yarattığı gibi Genç Cumhuriyet nesli, Türk edebiyatında büyük devrimler yapan şairin cenazesine sahip çıkar. Özellikle ölümünden sonra gazete ve dergilerde hakkında yazılan nekroloji türünden yazılarda Şair-i A'zam'ın Cumhuriyet ile özdeşleştirilmeye çalışıldığı fark edilir.⁸ Biraz da bu özdeşleştirmeden dolayı şairin ölümü, millî bir mateme dönüşür.

Hamid'in ölümünden sonra yazılan şiirlerde ilk dikkat çeken noktalardan biri onu kaybetmenin yarattığı derin üzüntünün dışa vurulmasıdır. Döl Çoban'ın *Büyük Matem* adlı şiirinde şairin tabutu başındaki izlenimler dile getirilirken insanlardaki keder anlatılmaya çalışılır:

Vardım ki; binlerce yâran toplanmış,
Umutlar kesilmiş, pek çok ağlanmış,
O büyük yolcunun, göçü bağlanmış,
Son veda hürmetin, ifaya geldim! (Döl Çobanı, 1937: 1)

Abdülhak Hamid Tarhan için millî bir merasim düzenlenmiş ve şairin cenazesi devlet erkânı ile birlikte on binlerce vatandaşın omuzları üstünde Zincirlikuyu Mezarlığı'na gömülmüştür. Cenaze töreninde yaşanan duygusal manzaralar devrin önde gelen gazetelerinin sayfalarına günlerce yansımıştır.⁹ Döl Çoban'ın şiirinin bütününde Hamid'in cenaze merasiminde yaşananlar duygusal bir edayla anlatılır. Şair, mahşeri bir kalabalığın toplandığını, ukbaya göçen bir erin olduğunu duyduğunu ve onunla helalleşmek adına cenazeye geldiğini şiirin ilk dördünlüğünde anlatır. "Kapladı muhiti, derin bir sükût" dizesi ile Şair-i A'zam'ı kaybetmenin yarattığı üzüntüyü vurgular. Şiirde Şair-i A'zam'ın Beyrut'ta ölen eşine de göndermede bulunularak ona kavuşması ifade edilir. Döl Çobanı, Hamid'i bir bülbüle benzetir ve onun ölümüyle bülbülün sustuğunu söyler.

Şair-i A'zam'ı son dönemlerinde sık sık ziyaret eden Şükufe Nihal'in *Hâmid* şiirinde şairin ölümünden ötürü duyulan üzüntü şöyle dile getirilir:

⁸ Hamid'in şahsiyetini ve düşüncelerini Cumhuriyet rejimi ile özdeşleştiren birçok yazı kaleme alınır. Sözgelimi Nurettin Artman, "Hâmid Müzesi" adlı yazısında şu ifadelerle yer verir: "Hamid istibdad yıllarında doğmuş, yaşamış, meşrutiyet senelerini de görmüş olmakla beraber, onun özlediği, beklediği, içinde yaşmağa layık olduğu devir, hiç şüphe yok ki, ak saç ve ak sakalla idrak ettiği cumhuriyet devri olmuştur." bk. Nurettin Artman (1937), "Hâmid Müzesi", *Ulus Gazetesi*, 19 Nisan 1937, s.2.

⁹ Akşam, Ulus, Kurun, Tan, Cumhuriyet gibi ulusal gazetelerin 15 Nisan 1937 Perşembe günü sayfalarında Hamid'in cenaze merasimi genişçe anlatılmış. Katılan kalabalığın büyüklüğüne sık sık vurgu yapılmıştır. *Kurun* gazetesinin haberine göre Hamid'in cenaze törenine elli bin kişi katılmıştır. bk. Kurun Gazetesi 15 Nisan 1937, s. 1.

Ak saçlı ihtiyarlar, genç kızlar, genç çocuklar;
“Bir büyük ölmüş” diye koşuşan yavrucaklar.
Sevenler, yaş dökenler ardında ordu ordu,
Bir tepeye vardılar, rüzgar uğulduyor...
Bakışlar taş kesildi, nedir bu toprak yığın?
Yıldızlarken mezarı bir ölmeyen varlığını.
Bir sükût... bir çiçekten kubbe... sonra bir dua...
Büyük Hâmid veda; büyük ölüye veda...
Ürperdi tepelikler, gökler eğildi kat kat;
Görmek istemem, dedi ve örtündü tabiat. (Başar, 1937: 6)

Hamid'in ölümüne en çok üzülenlerden biri olan Şükufe Nihal, cenaze merasimine katılmış ve Lüsyen Hanım'a eşlik etmiştir. Cenaze merasiminde gazetecilere verdiği bir mülakatta Şair-i A'zam hakkında hislerini şöyle anlatır:

Bence Hâmid'in büyüklüğü onun bir kâinat kadar hudutsuz, engin ve ulu olmasındadır. Kâinat her an değişen vasıflarıyla bizi şaşırır, sevindirir, korkutur. Güneşleri karanlıklar, sükûnları kasırgalar; baharları kışlar takip eder. Kâinatın erişemediğimiz şahikaları, inemediğimiz uçurumları vardır. İşte Hâmid budur. (Akşam, 14 Nisan 1937: 7)

Şükufe Nihal, Şair-i A'zam'a hayran olmakla birlikte onun hakkında objektif yorumlarda da bulunur. Ona göre Hamid bugünün gençliği tarafından anlaşılmasına rağmen Türk şiirinde yaptığı büyük yenilikler sayesinde gelecekte hak ettiği değeri görecektir. Hamid'in ölümü üzerine yazdığı şiirde şairin büyüklüğüne sık sık göndermede bulunan Şükufe Nihal de Döl Çoban'ının şiirinde olduğu gibi cenaze merasiminden intibalarını anlatır. Yediden yetmişe herkesin “büyük ölü”nün cenazesine koştuğunu ifade eden şair, büyük bir kalabalığın toplandığından söz eder. Hamid'in cenazesine yüzden fazla çelengin gönderildiği ve bu çelenkler arasında Atatürk'ün gönderdiği çelengin de bulunduğunu dönemin gazetelerinde haberlere konu olur. Şükufe Nihal, bu çelenklerin oluşturduğu kubbeye dikkat çekerek cenaze merasimindeki izdihama vurgu yapar. Öte yandan hissedilen derin üzüntünün tabiata yansımalarının olduğunu belirterek büyük ölünün ardından tabiatın sessizleştiğini anlatır. Şükufe Nihal'in şiirinde birkaç defa tekrar edilen “büyük ölü” ifadesi dönemin gazetelerinin manşetlerinde de yer almıştır.¹⁰

İ. Haki Engin'in *Çöken Kâinat* şiirinde Hamid'in ölümü üzerine yazılan şiirler arasında üzüntüyü isyana çevirmesi açısından öne çıkar. On bir dörtlükten oluşan şiirin her dörtlüğünde şairin, Hamid'in ölümünü bir türlü kabullen[e]meyişini dile getirilir:

Feci bir akıbet! Fena bir encam...
Bu fani âlemi, kuran utansın!
Ahkâmını icra ederse eyyam...
Cibrili eminle, Kur'an utansın!

¹⁰ Söz gelimi Son Posta Gazetesi'nde çıkan bir haberde “Büyük Hâmid'in Cenaze Alayına Ait İntibalar” başlığı dikkat çeker. bk. Son Posta, 15 Nisan 1937, s. 7. Tan Gazetesi'nde ise manşette şu ifadeler bulunur: “Büyük Ölünün Cenazesi Bugün Millî Merasimle Defnedilecek” bk. Tan Gazetesi, 14 Nisan 1937, s. 1.

Nasıl Allah imiş, nasıl büyükmüş!
 Dolu peymanesin, devirmiş, dökmüş,
 O sevdiği Hâmit, o cihan çökmüş,
 Kendi eserini vuran utansın! (Engin, 1937: 8)

Şair, adeta Hamid'in ölümü üzerinden Allah'ın varlığını sorgulayarak İslam itikadıyla uyuşmayan ifadeler kullanır. Allah'ın özenerek yarattığı kulu Hamid'i toprağa gömmesine anlam veremediğini, bu yüzden bütün kâinatın bir tür anlamsızlığa sürüklendiğini belirtir. Görünen her şeyin bir yalandan ibaret olduğunu Hamid'in ölümünden sonra fark eden şair kendi varlığının da boşlukta dolandığını düşünür. İ. Haki Engin, *Çöken Kâinat* şiirinde Şair-i A'zam'ın *Makber*'de yaptığı gibi ölüm karşısında birtakım sorgulamalara girişir. Hamid gibi bir yandan Allah'a isyan eder fakat tekrar onun büyüklüğüne sığınır:

Ben bir Engin kulum, ey kadir mevlâ!
 Hep sanadır, bunca sitem, vaveylâ!
 Her şey helâk olur, ancak sen: illâ!
 Tek başına kalan, yezdan utansın! (Engin, 1937: 8)

İ. Haki Engin'in aksine Raci "Büyük Hamid'in aziz ruhuna" sözüyle başladığı *Ölmek* adlı şiirinde Şair-i A'zam'ın ölümünü büyük bir trajedi olarak görmez. Şair, Hamid'in ardından büyük bir üzüntüye kapılmasına karşın ölümü hafiflemek ve insan ruhunu sıkıştıran yeryüzünden kurtulmak olarak değerlendirir:

Ölmek ki havalarda uçan kuş gibi birden,
 Ani, hareketsizce akıp arza süzölmek.
 Bir başka ufukdan koparak düştüğü yerden,
 -Dar geldi fezamız- diyerek göklere gülmek. (Raci, 1937: 48)

Bilindiği üzere Hamid, ilk şiirlerinden itibaren ölüm olayı karşısında yaşadığı büyük tereddütleri ve metafiziksel endişeyi işler. Nitekim büyük eseri *Makber* ve *Makber*'in devamı olan *Ölü* ve *Hacle*'de ölüm olayını kavramaya çalışırken sık sık ümitsizliğe düşmekte ve bir anlam kapısına varmamasından şikâyet eder. Raci, şiirinde Hamid'in ölüm karşısındaki duygularını adeta dönüştürerek hayatın kendisini kötü olarak görür. Ona göre ölüm ile birlikte insan maddi sınırlılıklarının üstesinden gelerek metafiziksel dünyayla irtibata geçer. Raci'nin bu açıdan ölümü değerlendirmesi, Hamid'in ölümünden dolayı duyduğu derin üzüntüye bir nevi teselli bulmaya çalışmasının neticesi olarak görmek mümkündür.

Samim Kocagöz'ün *Hamid İçin* şiirinde ise Şair-i A'zam'ın büyüklüğü vurgulanmakla birlikte ölümünden duyulan üzüntü de dile getirilir. İki tane üçlük bir tane dörtlükten oluşan şiirin ikinci üçlüğünde hem şairin dehasına vurgu yapılır öbür yandan ölümü anlatılır:

Şimdi dehan göklerde parlak yıldızlara eş.
 Yardımınla doğacak Türklere binbir güneş.
 Sen hatıra geldikçe; duymaz ruh darlığını. (Kocagöz, 1937: 49)

Kocagöz, Şair-i A'zam'ın dehasına dikkat çekerek onun varlığının Türkler için büyük bir nimet olduğunu ve eserleriyle Türklere yol gösterdiğini belirtir. Bugün artık gökyüzünde yıldızlarda olan Hamid'in Türk sanatının ortaya çıkmasını sağladığını ifade eder. Kocagöz, şairin ölümünden duyduğu üzüntüyü baskılama adına dehası ve kudretiyle bir geleneği bozmasını öne çıkarır.

Enis Bülend Yedek'in *Hamid'e* adlı şiiri, Şair-i A'zam'ın ardından yazılan en duygu yüklü şiirlerden biridir. Dört tane dörtlükten oluşan şiirin her dörtlüğünün son mısraında Hamid'in ölümünü şair şöyle ifade eder: "Öldün! Bir çınara çarptı yıldırım.", "Öldün! Dökülmüyor nurlar tasına." "Öldün! Sönüverdi gök yıldızları", "Öldün! Artık güneş bizi yakmıyor." Emin Bülend Yedek, Hamid'in ölümünü bütün yurttan derin bir üzüntüye neden olduğunu şöyle dile getirir:

Ağladı yurdunun bütün kızları
Başında taşıdı seni milletin
Hâmîd, unutulmaz şeydir himmetin
Öldün! Sönüverdi gök yıldızları. (Yedek, 1937: 37)

Şair, Hamid'in ölümünü hem tabiatta hem millete yankılandığını anlatarak onu sıradan bir insandan farklı olarak ele alır. Şiirde yıldırımın çarpması metaforu ile şairin ölümünün ani olmasına, okyanusun bitmesi metaforu ile şairliğin tükenmesine, albatrosun uçamaması metaforu ile tabiattaki neşenin tükenmesine göndermede bulunur. Öte yandan Enis Bülend, Şair-i A'zam'ın, öldükten sonra gökyüzünde ilahların toplantısına katıldığını ifade ederek büyüklüğünü anlatmaya çalışır.

Sabri Ansen de *Hamid* adlı şiirinde Şair-i A'zam'ın ölümünü milli bir matem olarak görür. Şiirde epigraf olarak verilen "Eşberleri, Fintenleri, Makberleri kaldı/Hamid de nihayet ebedi aleme daldı..." dizeleri Hamid'in ölümünü duyurur. Ansen, bugün acı bir matem yaşadığını, şiirle geçen bir hayatın ölümünün gerçekleştiğini anlatır. Şair-i A'zam'ın yıllarca ölümsüz mısralar sunduğunu, buna karşın ecelin ona dokunmasına şaşırıldığını ifade eder. Diğer şiirlerde olduğu gibi Sabri Ansen'in şiirinde de Hamid'in ölümünün bütün yeryüzünde üzüntüye neden olduğu dile getirilir:

Bu gün benim gibiler,
Yüreğini dağladı.
Sanmayın yalnız Türkler,
Cihan matem bağladı. (Ansen, 1937: 11)

Şair-i A'zam'ın ölümünün sadece Türklerde üzüntüye sebep olmadığı bütün insanlıkta derin bir üzüntüye neden olduğu fikri abartı olarak değerlendirilse de İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde Şair-i A'zam'ın ölümünün haberleri yapılır.¹¹ Bu açıdan yaklaşıldığında Hamid'in Türkiye sınırlarını aşan bir ününün olduğunu söylemek mümkündür. Sabri Ansen, büyük ölünün şahsiyetine vurgu yaparak şiirlerinde ruhunun yaşamaya devam ettiğinden söz eder. Ayrıca Hamid'i milli şair olarak tanımlayarak onun hayatını kaybetmesi nedeniyle Türk milletinin ağladığını şiirinde anlatır:

O göçtü, fakat ruhu,
Kaldı ki o da şiir.
Bu en büyük ulusu,
Ağlattı Milli şair... (Ansen, 1937: 11)

Rıfat Necdet Evrimer'in yirmi altı beyitten oluşan *Büyük Hamide Mersiye* başlıklı şiiri Şair-i A'zam'ın ölümü üzerine yazılan en uzun şiirdir. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan şiirin epigrafında *Makber*'de geçen şu dizeler yer alır: "Makber, sonudur de kaykım bu/Bir sır-ı garibi Halıkın bu!" Evrimer, Hamid'in fikir dünyasından mülhem düşünceleri şiirine yansıtır. Şiirin ilk sekiz beyitinde ölüm

¹¹ Hamid'in ölümü Londra radyosundan duyurulur. bk. Cumhuriyet Gazetesi, *Londra Radyosu'nda Hamid Anıldı*, 14 Nisan 1937, s. 7.

olayının felsefesine girişerek Şair-i A'zam'ın ölümüne anlam vermeye çalışır. O da Hamid gibi ölümü ıstırap veren bir tür muamma olarak değerlendirir. İnsanoğlunun dünyaya gelişinin kendi içinde ölümü barındırdığını dile getirerek kişinin giriftar olduğu bilinmezliği anlatır. Sık sık Hamid'in dehasına vurgu yaparak şiirlerinde ölümü en iyi şekilde tarif ettiğini belirtir. O da diğer şairler gibi Hamid'in ölümünün tabiata olan yansımaları üzerinde bir yorum yapar:

Öldün dediler, cihan söner mi,
Umman tükenir, güneş döner mi? (Evrimer, 1937: 8)

Hamid'in edebiyatta attığı cesur adımlar ile şahsiyeti etrafında büyümlü bir hale (aura) meydana gelmiştir. Süleyman Nazif ve Tefik Fikret'ten itibaren Şair-i A'zam'ın bu yönü dile getirilmiş ve kendisi müstesna bir şahsiyet olarak değerlendirilmiştir. Evrimer'in şiirinde Hamid'in ölümünden dolayı mübalağaya varan ifadelerin yer almasının asıl sebebi şairin söz konusu şahsiyetinin hayranları tarafından algılanış biçimidir. O bir dehadır ve bu dehanın ölümü sıradan insanların ölümünden çok farklı olarak yankılanmaktadır. Evrimer, Hamid'i adeta ilahi bir hüviyete sahip bir kişi olarak tasvir ederek onu beşerden ayrı ele alır:

Hamid! Sana dar gelir bu yerler,
Arzî diyemez, hüdaî derler (Evrimer, 1937: 10)

Mehmet Yaşar, *Hamid İçin* adlı şiirinde üzüntüsünü Şair-i A'zam gibi bir dehanın bir daha doğamamasına bağlar. Şair-i A'zam'ın *Makber*'ine göndermede bulunarak büyük şairin ölümünün yarattığı sarsıntıyı ifade eder:

Makber, alıp aguşuna bir şairi makber,
Beynimde yanan bin acının üstüne koydu.
Makber, kara bir göz gibi müthiş açılan yer,
Mes'ut ulusun kalbine sonsuz yara oydu. (Yaşar, 1937: 66)

Mehmet Yaşar da diğer şairler gibi Hamid'i millete mal olmuş biri olarak değerlendirip milletin onu kaybetmesinden ötürü derin bir üzüntüye gark olduğunu anlatır. Üç tane dörtlükten oluşan şiirinin bütününde hâkim olan atmosfer Şair-i A'zam'ın kaybedilmesinden dolayı duyulan üzüntüdür. Şaire göre millete yıllarca ab-ı hayat gibi gelen eserler sunan Hamid, gibi birisi bundan sonra dünyaya gelmez. Şair-i A'zam, bugün bizi terk etmesine rağmen büyük eserleriyle ebediyete kadar aramızda yaşayacaktır.

O. Balkız'ın on beş beyitten oluşan *Hâmit İçin* şiiri coşku dolu bir metindir; sanki bir şairin ardından değil de bir devletin kurucusuna ithaf edilerek yazılmıştır. İlk yedi beyitte Şair-i A'zam'ın Türk edebiyatında yaptığı yeniliklere, eserlerine vurgu yapan şair, Cenap Şahabettin ve Namık Kemal'in Hamid'in etrafında döndüğünü dile getirir. Övgü dolu bu sözler, Şair-i A'zam'ın ölümünün yarattığı üzüntüden dolayı zaman zaman aşırı mübalağaya varabilmektedir. Sekizinci beyitten itibaren Hamid'in ölümüne odaklanan O. Balkız duygularını şöyle ifade eder:

Seni öldü, diyorlar Güneşler ölür mü hiç?
Şiirlerin kalpleri edecek her an tehyiç...

Güneş, üful edemez, bu, belki bir küsüftür
Dağılıp toprak olsan yine saçacaksın;

Sen ölmedin; ey ulu dahi-i şiir u edep;
Ölmedin, yaşıyorsun, yaşayacaksın hep. (Balkız, 1937: 67)

Hamid'i güneşe benzeten şair, onun asla ölmeyeceğini iddia ederek şiirlerinin daima kalpleri heyecanlandıracağını söyler. Ebedileşebilme adına bugün bizi terk eden Şair-i A'zam'ın gençlik tarafından sürekli hatırlanacağını çünkü *Makber* gibi eşsiz bir eseri gençliğe bıraktığını anlatır.

Hamid'in sıkı bir takipçisi olan ve Hamid'in övgüsüne mazhar olan Faik Ali, onun ölümüne en fazla üzülenlerden biridir. Oğlu Munis Faik ile birlikte çıkardığı *Marmara Dergisi*'nin yedinci sayısının ilk yazısını "Büyük Matem" başlığı ile Hamid'e ayıran Faik Ali duygu yüklü bir yazı kaleme alır. *Fani Teselliler*'in şairine göre Hamid ilahi sıfatını hak etmiştir:

"Hamid gibi ilâhî sıfatını hak etmiş bir fevkalbeşerin yüksek ve mübarek yâdı huzurunda en doğru hareket hatta bir lahza bile ağlamak değil, zaman zaman derin ve derunî bir huzu ve huşu ile durarak Türklük namına şükran ve nimet duygularını ibadete davet ve sevk etmektir. Makber, Finten, İbn Musa gibi birçok şaheserler mübdiinin bildiğimizden çok büyük olduğu zamanla, yani o, zamanından uzaklaştıkça anlaşılacak." (Ozansoy, 1937: 2).

Hamid'i sıradan bir şair olarak değerlendirmeyen Faik Ali'ye göre o bir devirdir, büyük bir şair olduğu kadar aynı zamanda *Makber Mukaddimesi*'nde görüldüğü üzere büyük bir nasirdir. Faik Ali, Şair-i A'zam'a o kadar bağlıdır ki, 1950'de Ankara'da vefat ettiğinde vasiyeti üzerine cenazesi İstanbul'a getirilerek Zincirlikuyu'da Şair-i A'zam'ın yanına gömülür. *Büyük Matem* adlı yazısının sonuna bir şiir yerleştiren şair, Hamid'in ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirir:

Ey büyük dostum, ey tek üstadım,
Dediler: Hâmid öldü... Anlamadım.
Bir zaman dondu kaldı idrakim;
Anladım sonra... İşte şimdi bütün.
Hasretin, mâteminle gamnâkim.
Bir cihandın sen, ölmedin, göçtün; (Ozansoy, 1937: 6)

Faik Ali de diğer şairler gibi Hamid'in ölümünü kabullenemez çünkü ona göre Hamid, beşerin üstünde bir yaratılışa sahiptir ve onun ölmesi bilinen manada bir ölüm olamaz. Bu yüzden Şair-i A'zam'ı bir cihana benzeterek göçtüğünü belirtir. Onu layemut ruhunun göklerde burçtan burca uçacağını belirterek Hamid'in ruhunda ilahi bir niteliğin olduğunu anlatmaya çalışır.

Selahattin Kutlu'nun *Büyük Hamid'in Arkasından* şiirinde Şair-i A'zam'ın Türk şiirinde yaptığı yeniliklerden ötürü unutulmayacağı dile getirilir. Onun şiirlerinin insanlar üzerinde ciddi manada etki bıraktığını ifade eden Kutlu, Türk milletinin kendi ruhunu onun mısralarında bulduğunu anlatır:

Hamit: O, bizim ruhumuzun coştığı dildi,
Kaç kere onun bu mısraı gözyaşları sildi.
(...)
Hiç vermeyecek günler gibi aylar da teselli,
Kaç yıl sürecek hüznümüzün şekli, ne belli?

Ey sevgisi bir lav gibi kalplerden akan Türk;
Ey yokluğu bir kor gibi dünyayı yakan Türk! (Kutlu, 1937: 2)

Hamid'in ardından yazılan birçok şiirde olduğu gibi Selahattin Kutlu'nun şiirinde de onun Türk şiirinde yaptığı büyük yeniliklerden dolayı unutulmayacağı ve insanlar üzerinde büyük tesir bırakmasından ötürü ölümünün millete üzüntüye yol açtığı vurgulanır.

Şair-i A'zam sağ iken onu sık sık ziyaret eden İbrahim Alaeddin Gövsa da bir dörtlükten oluşan *Hamid'in Toprağı Başında* adlı şiiri kaleme alır.

Düşünüp kendi muammasını seksen yedi yıl
Sordu ölmek ne. adem var mı ve niçin bu hayat? ..
Heyecan. sevgi. emel, felsefe. san' at... hepsi
Bir avuç toprağa kaybolmak içinmiş ... heyhat! (Gövsa, 1966: 29)

Gövsa, şiirinde Hamid'in uzun yaşamı boyunca ölüm olgusunu anlamaya çalıştığını fakat en sonunda kendisinin toprağa gömüldüğünü dile getirerek üzüntüsünü anlatır.

Necmettin Necip Esin'in *Türk Sözü* gazetesinde çıkan *Mersiye* başlıklı şiirinde de Hamid'in ölümünden duyulan derin üzüntü mısralara aktarılmıştır. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan şiir on sekiz beyitten oluşur. Şiirin ilk beytinde şairin, Hamid'in ölümü karşısında yaşadığı şok ifade edilir:

Dudağım kilitlendi taş kesildim bir anda,
Bir ölüm havası var yerde, gökte, her yanda. (Esin, 1937: 2)

Esin, Şair-i A'zam'ın ölüm haberini gazetelerden öğrendiğini anlatarak bu haberlere inanmadığını söyler. Şiirin ilk altı beytinde şairin hayretler içerisinde Hamid'in ölüm haberine karşı gösterdiği tepki yer alır. Sonraki beyitlerde Hamid'in büyüklüğünden söz eden şair, onun şiirlerinin birkaç nesil tarafından bilindiğini ifade eder. Son beyitte üzüntüsünü biraz da abartarak şöyle aktarır:

Kapanası gözlerim kâşki görmez olaydı,
Kâşki, annem Benimçin saçlarımı yolaydı. (Esin, 1937: 2)

Abdülkadir Işıttan'ın üç dörtlükten oluşan *Ona* şiirinde hâkim tema Hamid'in ölümünden dolayı duyulan üzüntüdür. Şair üzüntüsünü şöyle dizelere aktarır:

Ömrümde döktüğüm gözyaşlarımın,
En acı, en çoğu bu gün döküldü,
Duydum ölümünü ben isyan ettim,
Gençliğin bir anda beli büküldü (Işıttan,1937: 3)

Işıttan, Hamid'in gençliğe rehber olduğunu, bir pınar gibi durmadan fışkırdığını fakat bu dünyadan göçtüğünü anlatarak Şair-i A'zam hakkındaki hayranlık duygularını ifade eder.

Hamid'in ölümünden dolayı yazılan şiirlerde genel itibarıyla büyük bir üzüntünün dile getirildiğine tanık olunur. Özellikle halkevleri dergilerinde çıkan şiirlerde bu üzüntünün tonunun daha fazla olduğunu görmek mümkündür.

şair-i A'zam'ın şahsiyetine ve sanatkârlığına yapılan övgü

Abdülhak Hamid Tarhan henüz çok genç yaştayken övülmüş, yaptıklarından dolayı Namık Kemal gibi büyük bir edebiyatçının takdirini kazanmıştır. Namık Kemal, bir mektubunda Hamid'e "Seni muhatap etmeye adından büyük bir kelime bulamıyorum" diyerek onu över.¹² Recaizade Mahmut Ekrem de Namık Kemal gibi Hamid'i överek öğretmenlik yaptığı okullarda öğrencilerine onun eserlerini okutturur. Servet-i Fünûn edebiyat topluluğu temsilcileri başta olmak birçok kişi tarafından övgülere mazhar olan Hamid'i, denilebilir ki hiç kimse Süleyman Nazif kadar övmemiştir. Süleyman Nazif'e göre şair-i A'zam sadece Osmanlıların değil, dünyanın en büyük şairidir. Verdiği bir konferansta Hamid'i müceddid olarak tasvir eder:

"Abdülhak Hâmid Bey ise, dehâdan, azimden, vukuftan müteşekkil bir mevkib-i hümâyûn-ı şiir ve irfân ile âdâ-yı edebî tahassun-gâhından çıkararak milletine pâyansız menâzır ve mülevven ufuklarla mâli bir kişver-i azim ihdâ etti. Bu muvaffakiyetin suret-i vukû'nu Hâmid Bey'den sorarsanız o, size –en büyük vakarları mecbur-ı ihirâm eden- tavâzu'-ı bülendiyle "eğer müceddid olduğumda ısrar ederseniz, derim ki bu, bana tesadüf etti. Ben olmasaydım bile, bir başkası bu işi görürdü" cevabını kemâl-i kanaatla verir. "(Süleyman Nazif, 1327: 76)

şair-i A'zam'ın özellikle edebiyatta yeniliği savunan kesimler tarafından takdir edilip övülmesinin asıl sebebi, hakiki manada yeniliğin onun şiirleriyle edebiyatımıza gelmesidir. *Sahra*'da yeni nazım şekillerini kullanması, *Belde yahut Divaneliklerim*'de yabancı diyarları anlatması, *Bir Sefilenin Hasbıhal'i*nde bir hayat kadınıni şiire konu yapması, *Nesteren*'de yeni bir ölçü denemesine girişmesi ve *Makber*'de ölüm karşısında felsefi sorgulamalara koyulması birçok edebiyatçıyı derinden etkilediği gibi Türk şiirinin geleneksel yapısında sarsıntılar meydana getirir.

Abdülhak Hamid Tarhan'ın ölümü üzerine kaleme alınan şiirlerde, sanatı ve şahsiyetinin övüldüğü, Türk edebiyatına getirdiği yeniliklerden ötürü takdir edildiği ve dehasına göndermelerde bulunduğu gözlemlenir. *Büyük şair Hâmid'e Ağıt* şiirinde Vehbi Can Aşkun, şair-i A'zam'ın güzelliği ile taze bir bağa ve başı dumanlı yüksek bir dağa benzetir. Hamid'in sanatıyla Türk edebiyatında ulaştığı zirveye göndermede bulunan şair, onun Shakespeare ve Victor Hugo'yla kıyaslar:

Üstündün, şekispir, Hugoya eştin
Başında dehanın hâlesi vardı!
Bulutsuz bir gökten bakan güneştin,
Varlığın vatanı şerefle sardı..! (Aşkın, 1937: 4)

Abdülhak Hamid'in Shakespeare ve Victor Hugo'yla kıyaslayan birçok isim vardır. Onun eserlerinin en az Shakespeare ve Victor Hugo'nun eserleri kadar değerli olduğu muhtelif yazılarda ve şiirlerde dile getirilmiştir. Faik Ali, *şair-i A'zam'a Mektup* adlı eserinde Hamid'i şöyle tarif eder.

Bir hâk-ı cehâlette olup meş'al-i kudret
Dante ile, şekspir ile, Hugo ile
Bi'lcümle e'âzimle rekâbet (Ozansoy, 1922: 6)

¹² Namık Kemal'in Hamid'e gönderdiği mektubunun tam metni için bk. Fevziye Abdullah Tansel (2005), *Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 141-145.

Faik Ali gibi birçok kişi Hamid'in sanat yönünden Shakespeare, Dante, Victor Hugo gibi isimlere denk olduğunu ifade ederek duygusal yorumlarda bulunmuştur. Bu gibi yorumların Şair-i A'zam hayranlığının abartılmasından başka bir şey olmadığını söyleyen Ali Canip'e göre Hamid, büyük bir şair olmakla birlikte dehasını Shakespeare ve Victor Hugo'ya borçludur, çünkü onları okuyarak eserlerini yazmıştır (Yöntem, 2006: 441). Hamid'in Shakespeare veya Victor Hugo'dan üstün olduğunun iddia edilmesinin yanlış olduğu dile getirilmesine karşın Şair-i A'zam'ın hayranları ölümünden sonra onu yine dahi bir sanatçı olarak Shakespeare ve Victor Hugo ile kıyaslarlar.

Vehbi Can Aşkun, şiirinde Fuzuli, Baki, Nefi ve Nedim'den sonra Türk sanatının Hamid ile birlikte doğduğunu, Türk dili üzerinde yıllarca esen Şarklılık zevkinin Hamid'in *Makber*'iyle son bulduğunu belirtir. Ona göre Hamid, bütün yurttaki etki bırakmış en üstün mertebede biridir.

Şükufe Nihal, *Hâmid* adlı şiirinde Şair-i A'zam'ın ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirirken sık sık onun müstesna sanatkarlığına ve dehasına göndermelerde bulunur. Hamid'i bir dağa benzeten şair, onun asla aşılamayacağını; bilgisinin derinliği ile bir ummana benzeterek hiçbir zaman geçilemeyeceğini ifade eder. Şükufe Nihal'e göre Şair-i A'zam'ın büyüklüğü, kolay anlaşılmasından kaynaklanır:

Ses verirsin yerden mi, gökten mi, denizden mi;
Bir söz mü, bir kalem mi; bizim dilimizden mi? (Başar, 1937: 6)

Hamid'in eserlerindeki dil kusurları kimi kesimler tarafından eleştirilse de hayranları bu yönüne pek dikkat etmedikleri gibi dil kusurlarını dehasının bir tezahürü olarak görürler. Şükufe Nihal, Şair-i A'zam'ın sanatının sıradan insanların ulaşamayacağı derecede yüksek olması sebebiyle kimi zaman eleştirildiğini düşünür. Oysa ona göre genç nesillerin "ruha inmeyi" ve deruni âlemde dolaşmayı Hamid'den öğrenmiştir. Onun eserlerinde mana gizlidir, onları keşfetmek için yoğunlaşmak gerekir. Şükufe Nihal, Şair-i A'zam'ın tıpkı tabiat gibi değişen vaziyetlerinin olduğunu, büyüklüğüne rağmen mütevazı davrandığını anlatır.

Büyük Matem şiirinde genel olarak Hamid'in ölümünden dolayı Allah'a isyan eden Döl Çoban'ı da yer yer Şair-i A'zam'ın sanatından ve şahsiyetinden övgüyle söz eder. Ona göre Hamid güzelliğe tutkun ve her güzelliğe secde eden biridir:

İşte misal açık...Abdülhak Hâmit,
Güzelliğe meclûp, her hüsne sacit,
Dün yaşarken, bu gün yokluğa ait!
Yaptığını yıkan, yakan utansın! (Döl Çobanı, 1937: 6)

Samim Kocagöz, *Hâmid İçin* adlı şiirinde Şair-i A'zam'ın sanatı ve dehasını överken daha çok onun Türk edebiyatında yaptıklarına dikkat çeker. Ona göre Hamid tek başına, kendi kudretiyle bir devrin akışını durduran biridir. Şiirde devrimler yaparak herkesin ilgisini çekmiştir; Türk sanatı varlığını onunla göstermiştir:

Durdurdun kudretinle bir devrin akışını;
Çevirdin üzerine dünyanın bakışını.
Gösterdi Türk san'atı seninle varlığını. (Kocagöz, 1937: 49)

Kocagöz, Şair-i A'zam'ın dehasının ulaşılamaz olduğunu ifade etmeye çalışarak *Makber*, *Tezer*, *Eşber* gibi muazzam eserleri kaleme aldığını anlatır. Şairin, Hamid'i bu denli övmesi abartı olarak görülebilir fakat Hamid hakkında yazılan birçok yazıda benzer ifadeleri görmek mümkündür. Tanzimat sonrası Türk edebiyatında asıl büyük değişimlerin Şair-i A'zam tarafından gerçekleştirildiğini birçok isim tekrar etmiştir. Söz gelimi Fuad Köprülü, daha önce şairlerin İran edebiyatının tesirinde olduğunu bu tesirin Hamid ile birlikte kırıldığını söyler. Ona göre Hamid büyük bir müceddittir:

“Abdülhak Hâmid, yüksek şahikaların ciğerleri kuvvet ve sıhhatle dolduran havasına şebih nefes-i dehasıyla o semanın kesif, alçak bulutlarını parçaladı ve saha-i sanatın her tarafına tıpkı sur-ı İsrafil gibi ziya ve hayat nefh etti. Fikir ve edebiyat semasında yükselen güneşle birlikte, o sur-ı dehanın esrarengiz nida-yı davetine her şey icabet ediyor, her köşeden bir renk, bir ziya, bir nağme, bir hayat fıskırıyordu.” (Köprülü, 2006: 289)

Hamid'in ölümünün ardından yazılan şiirlerde sık sık onun sanatının yüksekliği dile getirilerek ona ulaşmanın güç olduğunu ifade etmek için farklı benzetmelere başvurulduğu dikkatlerden kaçmaz. Kimi şairler onu mitolojideki ilahlara benzetir. Rifat Necdet Evrimer, *Büyük Hamid'e Mersiye* şiirinde Şair-i A'zam'ın dehasından şöyle söz eder:

Tarih eğilir dehâna karşı
Namin dolaşır bugün de arşı!
(...)
Bir mucizesin, eser muazzam,
Ekberse o Tanrı sen de âzam.
(...)
Hamid! Sana dar gelir bu yerler,
Arzî diyemez, hüdâî derler. (Evrimer, 1937: 8-9)

Şair, Hamid'i adeta mitolojide olduğu gibi yarı Tanrı bir varlık olarak değerlendirir. Bir dahi olarak sıradan insanlardan ayrılan Şair-i A'zam gibi kişilerin yerinin gökler olduğunu anlatır. Evrimer'e göre yeryüzü Hamid'in varlığını taşıyamayacak kadar dardır, o ancak kalplerde kendine yer bulur. Şair, o dönemde Hamid'i övmenin bir tür geleneğe dönüştüğü ortamda şiirini kaleme aldığından kendisi de mübalağaya başvurmadan kurtulamamıştır.

O. Balkız'ın *Hâmit İçin* başlıklı şiirinde yine Şair-i A'zam'ın sanatı, şahsiyeti ve Türk edebiyatında yaptığı yenilikler övgüyle anlatılır. Şaire göre seksen altı yıl boyunca bir güneş gibi parlayan Hamid gibi bir sanatkâr daha önce yeryüzüne gelmemiştir. O ahlaki ve eserleriyle, sanat ve edebiyat dünyasında kargaşaların yaşandığı bir dönemde yol gösterici olmuştur. Tanzimat, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşayan Hamid, O. Balkız'ın anlatımına göre üç dönemde de yeniliğin bayraktarlığını yapmıştır. *Finten*, *Tarık*, *Tezer*, *Makber*, *Eşber* gibi eserler milletin duygularını besleyen şaheserlerdir. Şair, sözü Şair-i A'zam'ın dehasına getirerek büyüklüğünü vurgular:

Asırları cezbeden âbide-i sanattır;
Kudret-i dâhiyanen için ölmez berattır. (O. Balz, 1937: 67)

Şair-i A'zam'a olan hayranlığını gizlemeyen ve her fırsatta dile getiren Faik Ali de *Büyük Matem* adlı şiirinde onun dehasına değinir. Faik Ali'ye göre Hamid, bir cihan gibidir ve şiirlerinde kendine has dâhiyane söyleyiş tarzı vardır:

Bir cihandın sen, ölmedin, göçtün;
Kendi tâbîr-i dâhiyânence
“Felek-ârâ-irtihâl oldun..” (Ozansoy, 1937:6)

Selahattin Kutlu, *Hamid'in Arkasından* adlı şiirinde Şair-i A'zam'ın düşünceleriyle milyonlarca kişiyi etkilediğini, onunla birlikte Türk şiirinin yükseldiğini anlatır:

Dün, fikrini milyonlara kudretle salan o,
Asarı bugün bir aşk gibi kalplerde kalan o.
Türk şiirini bir ceht ile yükselten o eldi,
Hamit ile birlikte eski günler ne güzeldi. (Kutlu, 1937: 2)

Selahattin Kutlu, Hamid'in dehasından söz ettiğinde bile milli duyguları ön plana çıkarmaya çalışır. Ona göre Şair-i A'zam en büyük Türk şairidir, eserleriyle Türk şiirinin birden dönüşmesini sağlayan bir dehadır.

Sonuç

Öteden beri millete mal olmuş siyasetçi, bilim adamı, düşünür veya sanatçının ölümü üzerine duygu dolu şiirler kaleme alınmaktadır. Şairler bu gibi şahsiyetlerin meziyetlerini, büyüklüklerini, toplumda bıraktıkları derin etkiyi dile getirirken çoğu zaman mübalağaya başvururlar. Aynı durumu Şair-i A'zam Abdülhak Hamid Tarhan'ın ölümü üzerine kaleme alınan şiirlerde görmek mümkündür. Muhtelif dergilerde yayınlanan on altı şiirin hepsinde bir şekilde Hamid'in sanatı veya şahsiyetinin övüldüğü görülür. *Makber* müellifinin ölümü üzerine yazılan şiirlerde *Finten*, *Tarık*, *Duhter-i Hindu*, *Makber* gibi eserlerinin isimleri sık sık zikredilerek Türk edebiyatında yaptığı yenilikler ön plana çıkarılır.

İncelenen şiirlerde, Hamid gibi bir şairin bir daha yeryüzüne gelemeyeceği, onun beşerin üstünde birtakım meziyetlere sahip olduğu düşüncesi dile getirilir. Zaman zaman Şair-i A'zam'ı övmeye aşırıya kaçan kimi şairler onu Cenap Şahabettin ve Namık Kemal gibi isimlerin ustası olarak değerlendirir. Hatta bazı şairler, Hamid'i Shakespeare ve Victor Hugo gibi isimlerle eşdeğer görürler. Halkevi dergilerinde çıkan şiirlerde Şair-i A'zam'a yönelik övgülerin daha fazla olduğu fark edilir. Bazı şairler, Hamid'i överken onun Türk milletine mal olduğuna dikkat çekerek milliyetçi bir yönünün olduğunu ileri sürerler. Abdülhak Hamid Tarhan'ın ölümü üzerine yazılan şiirler edebî değeri haiz olup olmadığı tartışmaya açılabılır. Fakat bu şiirlerin Cumhuriyetin henüz başlarında Şair-i A'zam'ın edebiyat çevrelerinde nasıl algılandığı hakkında önemli bilgiler verdiği ortadadır. Altmış yılı aşan sanat yaşamı boyunca övgülere mazhar olan şair, genç Cumhuriyet tarafından el üstünde tutularak takdir edildiğini, ölümünden sonra hakkında yazılan şiirler bize açıkça göstermektedir.

Kaynakça

- Ansen, S. (1937). Hamid. *Anafarta*, 6, 11.
Artman, N. (1937, 19 Nisan). Hâmid Müzesi. *Ulus*, s.2.
Aşkun, V. C.(1937). Büyük Şair Hâmide Ağıt. *Taşan*. 13-37, 4.
Başar, Ş. N. (1937). Hâmid. *Taşan*. 13-37, 6.
Başlıksız (1937, 17 Nisan). *Cumhuriyet*. s. 7.
Büyük Hâmîd'in Cenaze Alayına Ait İntibalar (1937, 15 Nisan). *Son Posta*. s. 7.
Büyük Ölünün Cenazesi Bugün Millî Merasimle Defnedilecek. (1937, 14 Nisan). *Tan*. s.1.

- Döl Çobanı (1937). Büyük Matem. Taşan. 13-37, 1.
- Engin, İ. H. (1937). Çöken Bir Kâinat. Taşan, 13-37, s. 8.
- Esin, N. N.(1937, 21 Nisan). Mersiye. Türk Sözü Gazetesi. s. 2.
- Evrimer, R. N. (1937). Büyük Hamid'e Mersiye. İnan. 1, 8-10.
- Gövsa, İ. A. (1966). Acılar. İstanbul: Yedigün Neşriyat.
- Hamid Hakkında Bugünün Edebiyatçıları ve Münekkideler Ne Düşünüyor? (1937, 14 Nisan). Akşam. s. 7.
- Hamid'in Cenazesine Elli Bin Kişi Katıldı (1937, 15 Nisan). Kurun. s.1.
- Işıtman, A. (1937). Ona. Dıranaz. 16, 3.
- Kocagöz, S. (1937). Hamid İçin. Gündüz. 44, s. 49 .
- Köprülü, M. F. (2006). Abdülhak Hâmid, Müceddit. Hâmidname içinde. Haz. İhsan Safi. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları, s. 288-299.
- Kuntay, M. C. (1937). Hâmid Hakkında. Gündüz. 11, 43-46.
- Kutlu, S. (1937). Büyük Hamid'in Arkasından. Maraş. 185, 1.
- Londra Radyosu'nda Hamid Anıldı (1937, 14 Nisan). Cumhuriyet. s. 7.
- O. Balkız (1937). Hâmit İçin. Kaynak. 51, s. 67.
- Ozansoy, F. A. (1922). şair-i A'zam'a Mektup, İstanbul: Cihanbiraderler Matbaası.
- Ozansoy, F.A. (1937). Büyük Matem. Marmara. 7, 1-8.
- Raci (1937). Ölmek. Gündüz. 44, 48.
- Süleyman Nazif (1327, 26 Mayıs). Abdülhak Hamid Bey. Servet-i Fünûn. 1044, 75-79.
- Süleyman Nazif (1327, 5 Nisan). Başlıksız, Servet-i Fünûn. 1037, 531.
- Tanpınar, A. H.(2003). 19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tansel, F. A. (2005). Hususi Mektuplarına Göre Namık Kemal ve Abdülhak Hâmid. Ankara: Akçağ.
- Tevfik Fikret (2012). Rübâb-ı Şikeste. Haz. Abdullah Uçman-Hasan Akay. İstanbul: Çağrı.
- Yalçın, H. C. (1975). Edebiyat Anıları. Haz. Rauf Mutluay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Yaşar, M. (1937). Hâmit İçin. Kaynak. 51, 66.
- Yedek, E. B. (1937). Hamid'e. Gündüz. 44, 37.
- Yöntem, A.C. (2006). Abdülhak Hamid. Hâmidname'nin içinde. Haz. İhsan Safi. İstanbul: Kutup Yıldızı, s.441-442.